

Е. Т. А. ХОФМАН В БЪЛГАРИЯ: РЕЦЕПЦИЯ И ПОЛИТИКА

Светла Черпокова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The paper focuses on the E. T. A. Hoffmann's reception in Bulgaria: translations, adaptations, interpretations, comments, valuations. The paper pays attention to the relation between the reception setting and the political background across a broad temporal expanse – from the first editions of E. T. A. Hoffmann's works in Bulgaria to the present.

Key words: E. T. A. Hoffmann, reception, politics, political background, translations, interpretations

Рецепция на Е. Т. А. Хофман в България не може да се мери като обем с възприемането на други немски автори като Й. В. Гьоте, Фридрих Шилер, Хайнрих Хайне. В сравнение с тях преводите, изданията и коментарите на Хофмановите произведения на български език са значително по-малко. Тази оскъдност се забелязва и от изследователите на немския романтик. „Съдбата на Хофмановото творчество в България е сложна и странна“¹ – пише известният български преводач Венцеслав Константинов в първите редове на рецензията си към изданието „Е. Т. А. Хофман. Избрани творби в 2 тома“ („Народна култура“, 1987). Елена Нерлих-Златева започва студията си върху усвояването на Е. Т. А.-Хофмановото творчество у нас с думите: „Рецепцията на Е. Т. А. Хофман в България не блести под щастлива звезда, особено когато човек има пред очите си френската и руската рецепция“ (Нерлих-Златева 1998: 50). За съвременния български Хофманов почитател Хайнрих-Хайневата характеристика за творчеството на немския романтик – „писък на ужас в 20 тома“ – буди недоумение. И това е не поради първата част от изрази – „писък на ужас“, а заради стряскащото количество томове, които така и все още в голямата си част не са познати на българската аудитория. Хофмановите произве-

¹ Константинов 1988.

дения достигат до непрофесионално ангажирания негов читател у нас преди всичко чрез цитирания по-горе двутомник с избрани творби и чрез епизодичното присъствие на отделни новели в сборници, посветени на немския романтизъм.

Защо Е. Т. А. Хофман не е познат в България така, както е във Франция и в Русия? Защо преводите му на български език не следват ритмичност от първата си публикация нататък, а бележат вълни на активизация и на спад на интереса във времето? Отглас от аналогични тенденции в Германия ли е това, или е въпрос на собствено български културологични предпоставки? Какви са причините Е. Т. А. Хофман дълги години у нас да бъде назоваван „реакционер“, „пасивен романтик“ и „детски писател“? Защо в българските критически коментари творчеството му се разпъва на Прокрустово ложе в зависимост от политическата ситуация в България и нейната идеологическа ориентация? Резултат от политическата конюнктура в България ли е това, или на външни влияния? Какво подхранва българските театрални, музикални и филмови интерпретации по произведения на Е. Т. А. Хофман в периода от края на 80-те години на ХХ век до наши дни? Как ги възприемат българската и немската публика? Какви са отзивите за тях в чуждестранния печат? Как и с какво немската култура провокира рецепцията на Е. Т. А. Хофман в наши дни и на българска територия?

Търсенето на отговорите на тези и на други въпроси е в периметъра на настоящото изследване. То е част от едно по-обемно проучване върху рецепцията на Е. Т. А. Хофман в България, чиято основна цел е издирването и систематизацията на преводи на Хофманови произведения, на техни адаптации, музикални, театрални и филмови интерпретации, коментари, критически бележки, рецензии, научни изследвания, осъществени на български език в периода от края на ХІХ век до наши дни. За отправна точка е взет първият български превод на Хофманова творба от френски език – „Госпожица фон Скюдери“ (Пловдив, 1881), а краен ориентир е филмът на Анри Кулев – „Цахес“ (2010), чиято българска премиера се състоя на 16 януари 2012 г.

Проучване върху рецепцията на Е. Т. А. Хофман в България в пълен обем не е правено. Респектиращата и изключително задълбочена студия на Елена Нерлих-Златева „Рецепцията на Е. Т. А. Хофман в България“ (Нерлих-Златева 1998) приключва с рецептивната ситуация у нас към 1989/1990 г., като вниманието е фокусирано главно върху преводите и изданията на Хофманови произведения в периода от 1881 г. до 1987 г., отзивите за тях и обусловеността им от културно-политическата ситуация в България. С аналогичен обхват и тематика

са и статиите на известния български преводач и изследовател Венцеслав Константинов (Константинов 1982, 1988, 1989, 2010).

Встрани от рецептивистките изследвания остава опосредстваното възприемане на Е. Т. А. Хофман – чрез оперни, балетни, театрални и филмови интерпретации, реализирани от български творчески колективи пред местна и немска публика, както и отзвукът, който те предизвикват. Не са проучени също и гостуванията на български артистични състави – театрални, оперни, балетни – в Германия и в Австрия. Съпоставителният план при изследването на Хофмановата рецепция у нас е допускан само за отличаването на дефицити – недостатъчен брой преводи и издания на български език в сравнение с други страни, идеологизацията на Хофмановото творчество по време на социализма в България в паралел с рецепцията му в Европа, ограниченото познаване на произведенията му от българския читател за разлика от френските и руските читатели.

Накратко картината на преводите и интерпретациите на Е. Т. А. Хофман в България включва: 18 издания², които съдържат (изцяло или частично) над 25 творби на Е. Т. А. Хофман; една театрална интерпретация („Фантасмагории“, реж. Стефан Москов), осъществена в няколко варианта през периода 1988–2004 г. (в Родопския драматичен театър – 1988/1989 г., в Общински театър „Сириус“ – София – 1990–1991 г.; в Театър „Българска армия“ – 2004–2007 г.; „Малкият Цахес, наречен Цинобър“ в театър „Талия“ – Хамбург, 2003/2004 г.); една филмова интерпретация („Цахес“, реж. Анри Кулев, 2010), постановки на опери и балети, създадени по негови произведения („Хофманови разкази“ от Офенбах, „Копелия“ от Леон Делиб, „Лешникотрошачката“ от П. И. Чайковски). Сред българските писатели, повлияни от Хофмановите теми, мотиви, стилистика, са отличавани диабололистите от 20-те години на XX век (Георги Райчев, Светослав Минков, Владимир Полянов и др.); отделни автори като Николай Райнов, Чавдар Мутафов, Атанас Далчев; съвременни писатели, немски възпитаници (Владо Даверов, Виктор Пасков). Собствено музикалното творчество на Е. Т. А. Хофман е познато само на тесен кръг специалисти в България.

Като изхожда от състоянието на преводите на Е. Т. А. Хофман на български език, Елена Нерлих-Златева очертава три фази на рецепция:

² Петнадесет от тях подробно са представени в цитираната студия на Елена Нерлих-Златева.

- I. 80-те години на XIX век;
- II. 20-те години на XX век;
- III. 70-те – 80-те години на XX век (Нерлих-Златева 1998: 52).

Към тях може да се добави и четвърта рецептивна вълна, която стартира непосредствено в края на 80-те и началото на 90-те години на XX век и продължава до настоящето. Тя е ориентирана към изкуствата театър, опера, балет и филмово изкуство.

Паралелното разглеждане на вълните на интерес към Е. Т. А. Хофман в България в областта на преводите, литературата, музиката, театралното и филмовото изкуство очертава един интересен момент на съвпадение. Именно през втория рецептивен период – 20-те години на XX век – се полага началото на едно комплексно усвояване на Е. Т. А. Хофман в България чрез преводи, литература и музика. От 20-те години на XX век датират:

- първите преводи на Е. Т. А. Хофман в България от оригинален език („Троши-орешко“, прев. Ив. Кръстев, 1921; „Дон Жуан. Приказно събитие, което се случи с един пътуващ ентузиаст“, прев. П. Спасов, 1926; „Принцеса Брамбила“, прев. Е. и В. Бояджиеви, 1928, и др.);
- премиерите на българска сцена на операта „Хофманови разкази“ от Офенбах (София, 9 март 1922 г.) и на балета „Копелия“ от Леон Делиб (София, 22 февруари 1928 г.);
- първата заявка за литературна рецепция – българският диаволизъм.

Причината за интензифицираната рецепция може да се потърси в контактологични полета между българската и немската култура, оформили се през 20-те години в резултат на обучението или пребиваването в Германия на бъдещи български писатели, диригенти, балетмайстори. Тези полета на контакти са:

- *по линия на диаволизма* – Георги Райчев, един от представителите на диаволизма, живее в Мюнхен в периода 1923–1924 г. По същото време там следват Владимир Полянов (1922–1923) и Чавдар Мутафов (1923–1925). Светослав Минков също учи в Мюнхен (1927);
- *по линия на оперното изкуство* – един от първите диригенти на операта „Хофманови разкази“ е Асен Найденов, който от 1920 до 1923 г. изучава музика, композиране и дирижиране във Виена и в Лайпциг;
- *по линия на балета* – спектакълът „Копелия“ е първата постановка на софийска сцена на известния български балетмайстор Атанас Петров, учил в Берлин (1920 – 1923), а впоследствие работил в

Държавната опера – Берлин. Смята се, че именно балетът „Копелия“ поставя началото на българското професионално балетно изкуство.

Тъй като Хофмановите издания на български език от 20-те и началото на 30-те години на ХХ век не указват оригиналното издание, от което е преводът, а сведенията за преводачите им са твърде оскъдни, може да се предположи, че като източници са послужили именно книги, донесени от българи, пребивавали в Германия. Една хипотеза за оригиналния адрес на публикациите ориентира към мюнхенските издания на Е. Т. А. Хофман. По данни на Е. Т. А. Хофман – архив към Държавната библиотека – Берлин, в периода 1908–1925 г. те наброяват 34, а само в интервала 1920–1925 г., когато в Мюнхен се забелязва значително българско присъствие³, броят на изданията е 15. Така в своя зародиш рецепцията на Е. Т. А. Хофман от изкуствата в България тръгва от потапянето на българските творци в атмосферата на немските университетски градове и от съприкосновението им с немската култура през първата половина на 20-те години на ХХ век.

Следващата фаза на рецепция, очертана от Нерлих-Златева – *70-те – 80-те години на ХХ век* – остава затворена преди всичко в рамките на преводачеството. Именно тогава се появява значителна част от произведенията на Е. Т. А. Хофман на български език. Литературно-критическата рецепция е твърде плаха. Тя се заключава предимно в предговори, съставителски и преводачески коментари и бележки. В хода на тези две десетилетия постепенно се преодоляват поставените от българската социалистическа литературна критика етикети върху Е. Т. А. Хофман като „реакционен“, „пасивен романтик“ и „детски писател“, за да се стигне до компромисното му възприемане на романтик, който в късните си години се ориентира към здравите позиции на реализма. Всъщност тази тенденция се подготвя още в края на предходното десетилетие. В речникова статия за Е. Т. А. Хофман в „Кратка българска енциклопедия“ (1969) като най-характерно качество на творчеството му е посочено „бъгството от дребнобуржоазния свят в света на фантазията и мистиката с цел да проникне в същността на нещата“ (Георгиев, ред. 1969: 390). Потърсен е обаче и път за компенсиране на тези „нездрави“ уклони към мистика чрез последващата констатация: „Въпреки това в творчеството на Хофман има известни

³ Освен представителите на българския диаволизъм в Мюнхен учат и специализират художниците Дечко Узунов (1922–1924), Константин Щъркелов, поетесата Елисавета Багряна. Големият български поет Николай Лилиев работи в библиотеките във Виена и в Мюнхен през периода 1921–1924 г.

реалистични черти“ (Георгиев, ред. 1969: 390). Настояването за „известни реалистични черти“ всъщност е подтекстовото оправдание името на Е. Т. А. Хофман да бъде включено в една енциклопедия, която изрично настоява да бъде „първата универсална енциклопедия на социалистическа България“ (курсивът мой, С. Ч.) (Георгиев, ред. 1969: 6).

На този трети етап от Хофмановата рецепция у нас на пръв поглед няма основания да се говори за контактологични полета с немската култура и за конкретни влияния от Германия. Проблемът *Е. Т. А. Хофман в България* се явява специфично български проблем, продукт на обществено-политическата ситуация и на идеологическите ѝ доминанти. Затова пък едно предварително проучване⁴ показва общи тенденции в критическото осмисляне на Хофмановите произведения в България и в бившата ГДР. Ако в периода 1960–1975 г. присъствието на името на Е. Т. А. Хофман в заглавия на научни изследвания е твърде разсеяно във времето или се отнася до преиздаване на научни трудове от 20-те и 30-те години на ХХ век (тенденция в ГДР), то след 1975 г. се забелязва своеобразен бум в интерпретациите и в научните публикации, особено с издателски адреси Берлин, Лайпциг и Дрезден. Ако дотогава изследователската заявка е в областта „живот и творчество“, то след 1975 г. интересът е насочен към спецификата на Хофмановия свят и към детайлните му анализи. Обяснението за внезапната преориентация във възприемането на Е. Т. А. Хофман може да се потърси чрез една хипотеза, която отвежда отвъд границите и на двете държави. То е в започналото размразяване на отношенията между Източния и Западния блок, чийто документален израз е Хелзинкското споразумение от 1975 г. 200-годишнината от рождението на немския писател през 1976 г. също е възможно обяснение за възникналата ситуация, но въпросът е защо това не се случва още през 1972 г., когато се навършват 150 години от смъртта му? Тази общност в изследователските тенденции в България и в бившата ГДР изисква обаче своето по-задълбочено проучване и обяснение, при това именно в перспективата на отношения като „култура – политика“, „литература – идеология“.

В тази посока много полезно би било едно паралелно проследяване на модела на интерпретиране на Е. Т. А. Хофман и неговото

⁴ Данните са благодарение на on line каталога на Е. Т. А. Хофман – архив към Държавната библиотека – Берлин и на библиографията, съставена от Е. Т. А. Хофмановото общество в Бамберг (Вж.: Е. Т. А. Хофман – Библиография 2004).

творчество в литературни истории с български, с източногермански и със съветски произход от 60-те и 70-те години. Един предварителен поглед показва, че в българските и в източногерманските коментари настояването за „реализъм“ в произведенията на немския романтик е особено ревностно, докато съветските литературни истории все пак се съсредоточават предимно върху художественотворческите му характеристики⁵. В българските и в източногерманските коментари могат да се намерят констатации като: „Безспорните елементи на реализъм в произведенията на Хофман са богат материал за майсторско и пълно отражение на действителността чрез средствата на гротеската“ (вж. Митов, Пешев 1968: 42, 1976: 47), а също и настоявания, че макар Хофмановото творчество да не може да се нарече със сигурност „реалистично“ в „смисъла на материалистическата теория на отражението“ (Шефер, Гронерт 1973: 453), то определено съдържа „реалистично изобразяване на човешката и на обществената съдба“, „реалистични елементи“, „реалистични тенденции“ (Шефер, Гронерт 1973: пак там). В студията на Шефер и Гронерт обобщителният абзац за жизнения и творческия път на Хофман използва думата „реализъм“ пет пъти като маркер за качество в рамките на шест изречения.

Четвъртата рецептивна вълна от края на 80-те и началото на 90-те години на XX век продължава и до днес, като нейни отличителни черти са:

- активизация на интерпретациите (театрални, оперни, балетни, филмови);
- нови преводи, нови издания, включване на Хофманови произведения в сборници, антологии, частично присъствие в учебни помагала;
- поява на първи електронни публикации;
- възприемане през чуждестранната литературна рецепция (в тази посока е книгата на Петер Хертлинг „Хофман или многоликата любов“, изд. „Весела Люцканова“, 2003, прев. Ивета Милева);

⁵ Вж. например – Балашов и др., ред. 1966: 209–230. Трябва да се уточни обаче, че авторът на статията за Е. Т. А. Хофман в цитираната литературна история е Сергей Василиевич Тураев, виден германист, получил образованието си през 30-те години на XX век, защитил докторската си дисертация на тема „Естетиката на Вакенродер“ през 1941 г. под научното ръководство на В. М. Жирмунски. Тураев сам изпитва репресиите на властта – отнемане на студентска стипендия, изключване от университета, обявяване за „класов враг“, за което разказва и в спомените си (Тураев 2005).

- „износ“ на български интерпретации на Е. Т. А. Хофман в чужбина.

Пример за интензифицирания интерес към музикалните интерпретации по Е. Т. А. Хофман у нас е реализацията на четири постановки в период от три години (2008–2010). Софийската опера и балет възражда вече играни представления, но с нов постановъчен и артистичен екип – „Хофманови разкази“ от Офенбах (сезон 2010/2011) и спектакъла „Копелия“ (премиера – 2008 г.), който се явява след близо 30 години отсъствие от софийска сцена. В Държавната опера – Стара Загора, се поставя минивариант на „Лешникотрошачката“ (2009), а балет „Арабеск“ предлага своя версия на произведението в Музикалния театър – София, през 2010 г.

В сферата на учебните помагала също има пробив. В съгласие с наложеното възприемане през 60-те – 80-те години на ХХ век на Е. Т. А. Хофман като „детски писател“ откъс от „Лешникотрошачката“ под названието „Бъдни вечер“ (прев. Страшимир Джамджиев) е включен в читанка за 3. клас на българското основно училище (изд. „Просвета“, 2001).

От 90-те години на ХХ век се открива нова перспектива за културен обмен под формата на гостувания на български артистични състави в чужбина. Софийската опера и балет осъществява поредица от гастроли с „Лешникотрошачката“ на П. И. Чайковски в Германия и в Австрия (1996–1999). Постановката на Стефан Москов „Малкият Цахес, наречен Цинобър“ („Klein Zaches, genannt Zinnober“) се играе в Театър „Талия“ (Хамбург, 2003/2004 г.). Филмът „Цахес“ е представен на няколко международни фестивала (Чикаго, 2011), а през юни 2011 г. е част от програмата на Българската филмова седмица в Мюнхен. За разлика от европейското филмово изкуство, което е привлечено повече от „Лешникотрошачката“ (вероятно и под влияние на балета на П. И. Чайковски), „Пясъчния човек“, „Еликсирите на дявола“, българската театрална и филмова рецепция на Е. Т. А. Хофман минава през новелата „Малкият Цахес, наречен Цинобър“. Вероятна причина за този феномен може да се потърси в особената провокативност на идеологическите планове, които съдържа самата новела. Те се оказват особено приспособими към гротескните образи на българската действителност. Свидетелство за това е и цитирането на героя от новелата като нарицателно в българския политически дискурс. В статията си „Напред-назад по прага на гнусливост. Някои разсъждения за Янените листи“ Любен Дилов-син използва името на Хофмановия персонаж, за да иронизира един от политическите си опоненти.

„Джуджето Цахес, наречено Цинобър – пише Дилов, – колко време смятате, че ще се ползва от магиите на добрите феи в службите? Ако не знаете кой е Цахес – намерете си едноименната приказка на Е. Т. А. Хофман – всичко ще ви стане ясно“ (Дилов син 2009).

Всъщност иносказателният език на Хофмановите приказки като цяло се оказва много адаптивен за покриване на идеологическите нужди на едно или друго време. За една от последните филмови интерпретации по негова творба – „Лешникотрошачката 3 D“ (2011) – създателят ѝ, известният руски режисьор Андрей Кончаловски, споделя в интервю: „Исках това да е страшен, но не и опасен филм. Да разкажа на децата си това, което не знаят, защото те не познават ужасите на XX век – авторитарните режими и желанието всички да бъдат направени „сиви“. Затова във филма е и появата на сивите и авторитарни плъхове“ (Кончаловски 2011).

От началото на 90-те години у нас е налице и нова тенденция – изследвания на български учени върху Е. Т. А. Хофман се издават на немски език, преди да са отпечатани в България. Пример за това е книгата на Елена Нерлих-Златева, която оглежда Гьотевото и Е. Т. А.-Хофмановото творчество в светлината на Бахтиновата концепция за карнавалната култура (Нерлих-Златева 1991). Част от проучванията на Багрелия Борисова върху Хофман също срещат чуждестранния си читател преди българския (Борисова 1980, 1982, 1988). Изброените явления подсказват още един изследователски терен – проучването на Хофмановата „рецепция през рецепцията“, при която рецепиенти са немската публика и немският читател, а българският творец се явява в ролята на медиатор.

В плана на синхронията интересен момент на съвпадение е, че през сезона 2003–2004 г., когато „Малкият Цахес, наречен Цинобър“ на режисьора Стефан Москов гастролира в театър „Талия“, същото заглавие, обявено като „свободно по Е. Т. А. Хофман“ от Сузана Крьобер, присъства и в програмата на Дюселдорфския марионетен театър. В сезон 2008/2009 г., когато българският балет ознаменува своята 80-годишнина с новата премиера на балета „Копелия“ от Леон Делиб, в Бамберг също се представя „Копелия“ – гостуваща постановка на Театър „Wielki Roznai“. Това е и повод за нов съпоставителен план – сравняване на българските сценични реализации по Е. Т. А. Хофман с аналогични немски и други постановки, играни по същото време и пред немска публика.

Едно любопитно допълнение към историята на преводите на Е. Т. А. Хофман в България е първата електронна публикация на бъл-

гарски език на негови произведения. Това са „Госпожица фон Скюдери“ и „Майорат“. Новелите са включени в електронното издание на „Вълшебният свят на романтизма. Сборник новели“ в Liternet⁶. Преводът, съставителството и предговорът са дело на Донка Илинова, преводач на Фридрих Ницше и на Ерих Мария Ремарк. Интересен феномен е, че първата електронна публикация на Хофманово произведение повтаря неговия преводен дебют на български език – на „Госпожица фон Скюдери“ (1881). Въпрос на случайност ли е, или на съобряване с читателските нагласи – това е проблем, който тепърва предстои да бъде анализиран. Факт е обаче, че преводаческата рецепция на Е. Т. А. Хофман в България в своето движение от 1881 г. до 2010 г. извървява своеобразен кръг, едно завръщане към началото, нещо, което потвърждава вечната актуалност на Хофмановите произведения в българската култура.

Собствена линия чертае научноизследователската рецепция на Хофмановото творчество в България. Макар че в по-голямата си част е в синхрон с предложените от Нерлих-Златева фази, тя се влияе в значителна степен от политическата и идеологическата ориентация в страната. Могат да се очертаят три рецептивни етапа:

I. 1878–1944 г. – от Освобождението до установяването на социалистическото управление;

II. 1944–1989 г. – времето на социализма в България с два подетапа:

- *от средата на 40-те години до края на 60-те години на XX век* – период на игнориране на произведенията на Е. Т. А. Хофман и/или на тяхното идеологизиране (поставяне на етикети като „реакционен писател“, „пасивен романтик“, поделяне на творчеството му на реакционно и прогресивно, на романтическо и реалистично) (Митов, Пешев 1968);

- *от началото на 70-те години до края на 80-те години на XX век* – подстъпи към реабилитация и към обективно осмисляне на произведенията му в контекста на западноевропейската култура;

III. След 1989 г. – преоткриване на Хофмановото творчество и тълкуването му в съзвучие със световната научна практика.

Българската научноизследователска рецепция на творчеството на Е. Т. А. Хофман може да се систематизира в следните основни посоки:

⁶ Илинова, прев. и съст. 2010.

- отразяване в литературните истории, редом с други немски автори, или в отделни статии (Митов, Пешев 1968, 1976; Борисова 1998, Хаджикосев 2004); в изследвания върху западноевропейската литература (Протохристова 2003); в изследвания върху европейския романтизъм (Стоянов 1988, Николчина 1989, Борисова 1993, Генов 2000);
- в литературоведски статии, посветени на творчеството на Е. Т. А. Хофман (Мирчев 1976; Борисова 1980, 1982, 1984, Константинов 2010);
- в рецептивистки студии и статии (Нерлих-Златева 1998);
- в изследвания, които чертаят съпоставителни перспективи (Георгиев 1999⁷; Борисова 1985, Нерлих-Златева 1991, 1995);
- в предговори към български издания (Попова 1980, 1987; Илинова, прев. и съст. 2010);
- в отзиви за преводи на български език (Хаджикосев 1987; Константинов 1981; Константинов 1988, 1989);
- в споменавания и позовавания в друг тип изследвания (Арnaudов 1978).

Така очертаните рецептивни полета – преводни, литературни, музикални, театрални, филмови, изследователски, както и обособените фази на рецепция, съставят картина, която не е съвсем обезсърчаваща за потенциалния изследовател на възприемането на Хофмановото творчество в България. Оказва се, че макар да е със „сложна и странна“ съдба, интересът към Хофмановите произведения в България не стихва от първото издание на негово произведение на български език, та чак до настоящето. През последното десетилетие дори се забелязва значителна активизация по посока на интерпретациите, новите преводи и издания. Макар и да не може да се мери по обем и разнообразие с френската и с руската рецепция, българската има правото да настоява за своя *Е. Т. А.-Хофманова Märchenstraße*, която да включва различните форми на възприемане и интерпретиране във времето на произведенията на големия немски романтик. Нормално е в нея да има пунктири и участъци на прекъсване, но заедно с това са налице и много бели полета, които предстои да бъдат попълнени от изследователите. Затова е необходимо *тезата за оскъдното присъствие на Е. Т. А. Хофман в България* да бъде подложена на преоценка.

⁷ Вж. статиите „Как е съшит „Шинел“ на Гогол (опит за реконструктивистки анализ)“ и „Литературознание на ограничените и неограничените възможности или трагикомедия без катарзис“.

Тази рецептивна история „в конспект“ налага няколко извода:

- На *живота* на Е. Т. А. Хофман в България е необходимо да се погледне комплексно, като се включи цялата гама от рецептивни сфери – преводи, издания, инфилтрация в изкуствата – литература, театър, музика, филмово изкуство, епизодични присъствия в учебни помагала.

- Литературнокритическата продукция, посветена на Е. Т. А. Хофман, от времето на социалистическото управление в България изисква детайлно обследване не само по страниците на литературните истории, коментарните студии, предговори, отзиви, рецензии, но и на терена на архивите – партийни, театрални, оперни, издателски.

- Една съпоставка между българските, източногерманските и съветските изследвания с тема *Е. Т. А. Хофман* от 60-те, 70-те и 80-те години също би обогатила представата за идеологическите изкривявания и компенсаторните практики, на които е подлагано творчеството на немския романтик у нас.

- Трябва да бъде проучен също и периодът след 90-те години на ХХ век с оглед на новите рецептивни вълни, които се оформят.

Въздействието на Хофмановото творчество върху българската култура има и още едно измерение, което може да се види в съпоставка със сочените от литературните историци за популярни и познати на българския читател автори като Й. В. Гьоте, Фридрих Шилер и Хайнрих Хайне. За разлика от тяхната рецепция в България, която се движи в кръга на класическото възприемане – превеждане, четене, коментиране, наличие в задължителни учебни програми, Хофмановото творчество излиза от тази схема. То провокира експеримента, подбужда към вариации и импровизации, нещо, на което вероятно се дължи и неговата незатихваща актуалност.

ЛИТЕРАТУРА

Арнаулов 1978: Арнаулов, М. *Психология на литературното творчество*.
София: Наука и изкуство, 1978.

Балашов и др., ред. 1976: *История немецкой литературы в 5-и томах*. Т. 3. Ред. Н. И. Балашов, Р. М. Самарин, С. В. Тураев, Москва: АН СССР, 1976, 209–230.

Борисова 1980: Borissova, B. Zu E.T.A. Hoffmanns Serapiontischem Prinzip. // *Germanistisches Jahrbuch DDR – VRB*. Red. R. Bohn, Sofia, 1980–1981, 5–12.

Борисова 1982: Borissova, B. Zu E.T.A.Hoffmanns Auffassung von Wesen und Rolle der Phantasie. // *Antjk ja vaeliskirjanduse*. Mueuet ja reaalsus,

- Toimitised, Tartu Riikliku Ülikooli. Red. H. Peep, J. Talvet, E. Tamm, A. Luigar, Estonia, 1982, 103–114.
- Борисова 1984:** Борисова, Б. Към понятието за гения при Е.Т.А. Хофман и класическата немска естетика от XVIII и XIX век. // *Сборник „20 години ВТУ“*. Ред. Н. Даскалов и др., Велико Търново, 1984, 241–251.
- Борисова 1985:** Борисова, Б. За някои прилики във възгледите на Е. Т. А. Хофман и Д. Войников за изкуството. // *Трудове на ВТУ*, 1985, Т. XX, кн. 1, 119–138.
- Борисова 1986:** Borissova, B. Zum Spannungsverhaeltnis Künstler-Gesellschaft in ausgewaehlten Werken E.T.A. Hoffmanns. // *Трудове на ВТУ*, 1986, Т. XXI, кн. 1, 149–177.
- Борисова 1988:** Borissova, B. *Zum Spannungsverhaeltnis Künstler – soziale Umwelt in ausgewaehlten kurzen epischen Werken E. T. A. Hoffmanns*. Dissertation, Wittenberg: Martin-Luther-Universitaet Halle, 1988.
- Борисова 1993:** Борисова, Б. *За фантастичното в късния немски романтизъм*. София: Загер, 1993.
- Борисова 1998:** Борисова, Б. *История на немската литература. 1700 – 1830*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1998.
- Генов 2000:** Генов, Г. *Литература на Западна Европа през епохата на романтизма: Германия, Англия, Франция*. Велико Търново: ИПК „Св. Евтимий Патриарх Търновски“, 2000.
- Георгиев 1999:** Георгиев, Н. *Мнения и съмнения*. София: Литературен вестник, 1999.
- Георгиев, ред. 1969:** *Кратка българска енциклопедия*. Т. V. Ред. В. Георгиев. София: БАН, 1969.
- Дилов-син 2009:** Дилов, Л. *Напред-назад по прага на гнусливост. Някои разсъждения за Янените листи*. 2009. Любен Дилов син, Блогинар. 01. 11. 2011. <<http://dilovjunior.bloginar.net/>>.
- Е. Т. А.-Хофман – Архив:** *E. T. A.-Hoffmann-Archiv der Staatsbibliothek zu Berlin*. 01. 11. 2011. <http://eta.staatsbibliothek-berlin.de/>.
- Е. Т. А.-Хофман – Библиография 2004:** *E.T.A.-Hoffmann-Bibliographie für 1945 bis 1996 mit Register des E. T. A.-Hoffmann-Jahrbuchs 1 (1992/93) bis 10 (2002)*. E. T. A.-Hoffmann-Gesellschaft, Bamberg, 2004.
- Илинова, прев. и съст. 2010:** *Вълшебният свят на романтизма. Сборник новели*. Съст. и прев. Д. Илинова. 15. 10. 2010. Liternet. 01. 11. 2011. <<http://litenet.bg/publish27/e-t-a-hofman/fon-skuderi.htm>>.
- Константинов 1981:** Константинов, В. С копнеж по необикновеното. // *Пулс*, № 6, 10. II. 1981.
- Константинов 1982:** Константинов, В. В магическия свят на приказката. // *Литературен фронт*, 19 август 1982, № 33.
- Константинов 1988:** Константинов, В. *Е. Т. А. Хофман в българско одеяние*. Рецензия. Съюз на преводачите. 1988. Венцеслав Константинов/Wenzeslav Konstantinov. 01. 11. 2011. <<http://www.darl.eu/critique/hoffmann.htm>>.

- Константинов 1989:** Константинов, В. Най-после: Хофман! // *Панорама*, 1989, № 1, 227–230.
- Константинов 2010:** Константинов, В. Хофман – между действителност и фантазия. // В. Константинов. *Флейтата на съня*. София: Сиела, 2010.
- Кончаловски 2011:** *Култовият руски режисьор Андрей Кончаловски представя „Лешиникотрошачката 3D“ в София*. 09.09.2011. Avtora.com. 01. 11. 2011. http://www.avtora.com/news/2011/09/09/andrey_konchalovski_-_premiера_putcracker_3d_sofiya.
- Мирчев 1976:** Мирчев, Б. Поезия и истина у Е. Т. А. Хофман. // *Литературна мисъл*, 1976, № 4, 103–114.
- Митов, Пешев 1968:** Митов, Д. Б., А. Пешев. *Западноевропейската литература от Великата френска буржоазна революция до Парижката комуна*. София: Наука и изкуство, 1968.
- Митов, Пешев 1976:** Митов, Д. Б., А. Пешев, *Западноевропейската литература от Великата френска буржоазна революция до Парижката комуна*. София: Наука и изкуство, 1976.
- Нерлих-Златева 1991:** Nährlich-Slateva, E. *Goethe und E.T.A. Hoffmann im Lichte von Bachtins Konzept der Kultur des Karnevals und der karnevalisierten Literatur: Versuch einer Neulektüre ausgewählter Texte*. Jena: Friedrich-Schiller-Universität, 1991.
- Нерлих-Златева 1995:** Nährlich-Slatewa, E. *Das Leben gerat aus dem Gleis: E. T. A. Hoffmann im Kontext karnevalesker Überlieferungen*. Frankfurt/M etc.: Lang, 1995
- Нерлих-Златева 1998:** Nährlich-Slateva, E. Die Rezeption E.T.A. Hoffmanns in Bulgarien. // *E.T.A. Hoffmann-Jahrbuch*, 1998, Bd. 6, 50–71.
- Николчина 1989:** Николчина, М. *Младежът на романтизма*. 1989. Миглена Николчина. Блог. 30. 03. 2012. <<http://nikolchina.wordpress.com>>.
- Попова 1980:** Попова, Н. В търсене на хармония. // *Немски романтици. Новели*. Съст. Н. Попова, София: Народна култура, 1980, 7–14.
- Попова 1987:** Попова, Н. Един странник между делничното и прекрасното. // Е. Т. А. Хофман. *Избрани творби в два тома. Т. I. Разкази. Приказки. Новели*. София: Народна култура, 1987, 601–605.
- Протохристова 2003:** Протохристова, К. *Западноевропейска литература. Съпоставителни наблюдения, тезиси, идеи*. Пловдив: Летера, 2003.
- Стоянов 1988:** Стоянов, Цв. *Съчинения в два тома. Т. I–II*. София: Български писател, 1988.
- Тураев 2005:** Тураев, С. В. *Пермь. Карла Маркса, 26. 30-е годы*. 2005. Филолог. Научно-методическият културно-просветителският журнал Пермского государственного педагогического университета, № 6, 2005. http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_6_147. 01.11.2011.
- Хаджикосев 1987:** Хаджикосев, С. В двойственото огледало на приказката. // *Деца, изкуство, книги*, 1987, № 6, 14–19.

Хаджикосев 2005: Хаджикосев, С. *Западноевропейска литература*. Ч. III. София: Сиела, 2005.

Шефер, Гронерт 1973: Schaefer, K., D. Grohnert, *Leben und künstlerische Entwicklung*. // *Romantik. Erläuterungen zur deutschen Literatur*. Hrsg. J. Mittenzwei, Bd. VIII., Berlin: Volkseigener Verlag, 1973, 442–489.